

ВИЗВОЛЬНІ МОТИВИ У РАННІХ ДРАМАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Сподвижник національного визволення І.І.Огієнко, що дав своєму народові самотутній український варіант Святого Письма, був суголосний своїми ідеями багатьом сучасникам-класикам літератури, серед яких найпочесніше місце посідає Леся Українка, що часто зверталась до історичної тематики.

Біблійні мотиви та образи використані і по-своєму інтерпретовані у драматичних поемах Лесі Українки *"Вавілонський полон"* (1903) та *"На руїнах"* (1904).

Зображення поневолення ізраїльського народу вавілонянами, ситуації, колізії, образи (символічні у своїй основі) підпорядковані в цих драмах головному факторові – донесенню ідеї національно-визвольної боротьби.

Визвольна ідея була провідною у ранніх поемах Лесі Українки *"Давня казка"* (1893), *"Роберт Брюс, король шотландський"*, *"Місячна легенда"*, *"Віла-посестра"* (1901). Домінуючою вона є у драматичній творчості поетеси, зливаючись часто воедино (по суті, будучи невіддільною) з мистецькими проблемами – насамперед, проблемою ролі співця, художника, поета у визволенні з-під національного і соціального гніту. Безперечно, що пишучи про стародавній Ізраїль, Вавилон, похмуре середньовіччя, античні Грецію і Рим, Леся Українка розуміла передусім Україну, її минуле, сьогодення, майбутнє, порушуючи у своїх творах насущну проблему часу – визволення рідного краю з-під московського ярма, з-під влади російського царату.

Самотутня інтерпретація, сучасна модифікація тем світових диктувалась передусім потребою художнього осмислення становища рідного, національного: "тільки з'ясувавши національний ґрунт її творчості, її відношення до тогочасної української дійсності, можна говорити й про її світові зв'язки" [4, 7]. Тому-то історична тематика з життя іудейського народу в прадавні часи у драматичних поемах *"Вавілонський полон"* та *"На руїнах"* є суголосною не тільки сучасності поетеси, а й історії українського народу взагалі.

У *"Вавілонському полоні"* зображені трагічні події з історії Іудеї – завоювання її Вавилоном, зруйнування загарбниками Іерусалима, вигнання полонених іудеїв у чуже їм Вавілонське царство.

Уже на початку твору образи-символи, що містяться у ремарці, несуть відповідне смислове навантаження, метафори відіграють роль ідейного атрибута, стають ключем до розкриття філософської проблематики твору, до розуміння історіософічних його елементів і художніх узагальнень. *"Розкидані намети"* бранців, *"голі діти"*, *"висячі на деревах "арфи"*, розмежована еліта, представлена левітами і пророками, – все це на фоні червоних заграєв у водах

Тігру та Єфрату вимальовує трагічну долю поневоленого народу з його надовго приспаним усвідомленням свого національного лиха.

Серед горя, смерті, страждань, серед розбрату і ворожнечі тих, хто вважає себе людськими "пастирями", бачимо співця Елеазара, що змушений заради виживання розважати своїми піснями завойовників. За це і терпить митець зневагу од співвітчизників-пророків, що погрузли в чварах між собою. Проте спів Елеазара, яким він тішить чужинців, не є істинними піснями поневоленого народу, у них нема скорботи, розпачу, покори – отже, ворог не може торжествувати. Висячі на вербах арфи, гідні "співанок сіонських", Елеазар не сміє чіпати, бо "ні одна струна у неї нещиро зроду не бриніла!" [7, 154]. Отже, співець не продався чужинцям, вони не почують у його піснях зойку, страждання, примирення з долею. Просто Елеазар заробляє на шматок хліба своїм мистецтвом, бо рук його "не слухає ні рало, ні сокира" [7, 156]: працю фізичною він все-таки приносить користь завойовникам, а розважальний спів заради існування не знищить його духовної свободи, адже пісні, адресовані чужинцям, нещирі, не позначені любов'ю, не бринять красою ("Я пісень кохання ніколи не співав між ворогами" – [7, 158]), не викликають у переможців ні радощів, ні сліз, не славлять могутність ворога.

Багато хто із співвітчизників Елеазара не просто продався ворогові, а й зрікся свого народу, заговоривши "мовою чужих". Тому-то співець, окрилений одноплемінниками, спізнавши хай і несправедливих докорів, мусить розбудити історичну пам'ять, національну гідність, приспану совість, має нагадати про ганебність життя в неволі. Взявши до рук заповітну арфу, Елеазар співає пісню волі і боротьби, виражає в ній нескореність і нездоланність свого народу. Речником національної свободи, натхненником вільнолюбного нескореного духу народу у його визвольних змаганнях має бути поет, пісні якого і запалять факел боротьби, – така провідна ідея драми "Вавілонський полон", яка теж якоюсь мірою є пророчою, бо в ній проглядається не тільки минуле чи сучасне України, а й майбутнє: досить згадати трагедію багатьох митців, що змушені, як і Елеазар, відкласти свої справжні "арфи" в умовах більшовицького тоталітаризму.

Тематично та ідейно споріднена з "Вавілонським полоном" драматична поема "На руїнах", події в якій ніби передують змальованим у першій, – адже у підзаголовку вказано: "З часів першого полону вавілонського". Як і в попередній драмі, тут спостерігається та ж сама ідейно-художня значимість ремарки-експозиції, що, "мов той камертон, відповідно настроює читача, дає тон всьому подальшому розгортанню подій" [3, 40], несе у собі глибокий символічний підтекст, поєднуючи в собі як історично конкретне бачення національної трагедії завойованого народу, так і відповідні художні абстракції. Зруйнований Єрусалим, але все ж жевріє людське життя, горять одинокі багаття, сплячі люди "здаються вбитими, а поле від того ще сумніше – воно мов тільки що після

бою, наче вкрите трупом” [7, 167]. Серед усього цього жінки і діти, змучені, зневірені в завтрашньому дні. Переможений народ деморалізований, живе лише сьогоднішнім днем, підкорившись долі, занедбавши працю, яка так потрібна для збереження генофонду, для відродження зруйнованої землі в майбутньому.

Як і в “Вавилонському полоні”, бачимо тут розбрат і ворожнечу між співвітчизниками, котрі погрузли в міжособних чварах. “Руїні не потрібна оборона” [7, 17] – за цим принципом живуть підкорені, яким уже не тільки не потрібний меч для визволення – їм не потрібен труд для життя, бо, як вважають, в неволі краще спати, раб сплячий не відчуває ярма. Серед цих сонних, подоланих фізично і морально, байдужих людей з’являється пророчиця Тірца, яка будить зневірених, здеморалізованих неволею, кличе до праці, до активного життя, гартує духовно, бо при нескореному духові неможливо стати рабом (“Хто раб? Хто подоланий? Тільки той, хто самохіть несе ярмо неволі” – [7, 172]), вселяє віру у визволення.

Тірца – перший у драматургії Лесі Українки образ пророчиці, при чому такої пророчиці, яка намагається вплинути на життя, усвідомлюючи свою місію як активно діяльну, бо визначене Богом майбутнє здобувається невтомною працею, шлях до нього лежить через труднощі, активну позицію людини, боротьбу, – тернистий, сподвижницький шлях. Ідеї національного визволення підпорядковані у драматичній поемі ряд інших пекучих проблем часу – проблема необхідності закличного, дієвого, мобілізуючого мистецтва (у творі висловлюється несприйняття ідеалізації старовини, що розмагнічує людину, відвертає від сучасного життя – звідси і протест Тірци проти жалісних пісень минулого, що їх співав пророк Ієремія), проблема творчої невтомної праці на благо народу в ім’я його збереження навіть у нестерпних умовах колоніального гніту, проблема єдності і національної злагоди. Тому-то і будить людей Тірца, кидаючи гнівний осуд тим, хто спить “камінним сном байдужого раба”, хто інертність і пасивність розцінює як своєрідну непокору завойовникам: адже не служить їм працею.

Для праці! Для поради! Для життя!

Щоб сонце не зійшло в твоїм лінивстві,
щоб час визволу не застав тебе

у сні ганебнім, соромнім безділлі [7, 173],

– так пояснює пророчиця Старому необхідність сподвижницького труда поневолених, що хочуть скинути (хай і в майбутньому!) колоніальне ярмо. Як визначає слушно історик літератури одну з провідних ідей драми, “...їдеться про те, щоб загарбана країна не перетворилась, висловлюючись сучасними поняттями, в економічно залежну колонію. Якщо сьогодні народ ще не може позбутися політичного гноблення, він все ж здатний визволитися від економічної залежності, сили його – в праці для задоволення власних потреб власного розвитку” [1, 85].

Актуальність цієї ідеї незаперечна і сьогодні: пророче слово Лесі Українки наче окреслювало і майбутні перипетії українського (і не тільки) народу у радянський і пострадянський періоди, шлях до волі і самоствердження через усі негаразди, які так асоціюються з тим, про що застерігає і попереджує пророчиця Тірца.

Жити за афоризмом "Чий хліб і праця – того і земля" [7, 171] – як наставляє Тірца – значить усвідомлювати незнищенність свого народу, власну причетність до роду і нації. А свідомий труд в ім'я майбутнього відродження поневоленої вітчизни збереже генофонд народу, його історичну пам'ять, а "... це підготовча робота до визволення, впроваджувана в умовах жорстокого поневолення" [1, 85].

Національно-визвольна ідея висвітлюється в драмі "На руїнах" у спектрі такої проблеми, як роль історичних традицій, культурних набутків старовини у пробудженні волелюбних прагнень, національної свідомості народу на шляху його самоутвердження.

Так, зокрема, висловлюється у творі ставлення письменниці до ідеалізації старовини, до зацикловання окремих "вождів", "патріотів" на поклонінні атрибутам минулого, яке, безперечно, багато в чому повчальне, але не може бути взірцем для наслідування, не може використовуватись митцями лише для романтизації у жалобно-скорботних зітханнях. Аналогічні проблеми звучали у Шевченкових "І мертвим, і живим...", у "Справжніх героях" П.Грабовського, упереджено ставились до фетишизації історичного минулого Франко, Коцюбинський, актуально-повчальними ці питання залишаються і на сьогодні.

Деякі літературознавці, в силу відомих методологічних засад, стверджували, що "для Лесі Українки головним був класовий підхід до цих складних явищ" [5, 216], вбачаючи у драмі виступ письменниці "проти національної обмеженості", втілення ідеї "інтернаціональної солідарності людей" [5, 217].

Однак слова про те, що "бранець руку братові подасть, і підуть поруч будувати мури на тім гучнім високім підмурівку..." [7, 181], свідчить скоріше про національну злагоду у визвольній боротьбі народу, у будівництві держави на тих підвалинах, що закладаються ще в умовах колоніального ярма; тут висловлюється віра у відродження нації:

Пройдуть роки, з полону бранець верне,
знов оживе тоді сіонська пісня ... [7, 181].

Але це буде нова пісня, пісня визволеного народу, що залунає "голосніш від погребових плачів Єремії" [7, 181] при будівництві в "новім Єрусалимі" "нового храму". Отже, у монолозі Тірци (тут, безперечно, погляд у майбутнє рідного краю самої Лесі Українки) яскраво виражена національна ідея, яка має базуватися не на віджилому, архаїчному, не на бездумному поклонінні "національним святощам", а на якісно новій патріотично-соціально-етичній основі, бо поетеса "закликала з минулого брати лише те, що сьогодні допомагає звеличити свій народ, що здатне підняти його на боротьбу за кращу долю" [2, 234].

Однак, і в історичному минулому є багато величного й героїчного, достойного поваги і шани, та не підлягає воно аж ніяк сліпому поклонінню і наслідуванню. З цього приводу є досить повчальний у драмі епізод з арфою. Співець, що виконує жалібні пісні – плачі Єремії, лише повторює створене іншим, поклоняючись священній арфі предків. Виявляється, що колись легендарний пророк Єремія потропив і викинув цю арфу, бо вважав ганебним для себе нести на ній свій спів завойовникам:

А як його в залізному ярмі
выводили в полон з Єрусалиму,
він об зруйнований жертовник вдарив
сю арфу й кинув строжену додолу [7, 174].

Єремія вчинив мужньо, і Леся Українка віддає йому належне, бо колись на його "пророчий голос руїна озивалась" [7, 175].

Сучасні ж співці, що склеїли побиту арфу, можуть бути лише "луною" оцій "руїні". Минуле може бути суворим уроком, але не предметом спекуляції, сліпого поклоніння. Тому Тірца топить арфу в Йордані, бо зараз "ся арфа заважає мертвим воскреснути, бо до неї треба міцну і певну руку, що здобудить в "ній не тільки голос, а й душу вічну" [6, 66]. Однак, як бачимо, мова тут зовсім не йде про зречення національних реліквій, які мають бути використані з благородною метою в інші часи, коли воскресне душа народу.

Саме різне ставлення до "народних святощів" ще більше загострює конфлікт між пророчицею Тірцею і натовпом, підбурюваним паразитуючими на ідеї "душпастирями" – неробами-левітами, і пророками самарійськими, які, будучи упередженими один до одного у суперництві за право бути поводитирем, єднаються у ворожнечі до тієї правди, яку бояться сприйняти з уст справжньої провісниці. Суспільство ще не готове зрозуміти Тірцу, взяти на озброєння її ідеї, тому воно просто проганяє її: істинного пророка, як твердять прецеденти в історії, у вітчизняній та світовій класиці, юрба піддає анафемі. Так трапляється з Тірцею, яку проганяють іудеї в глуху темну ніч (темрява символізує собою тут атмосферу суспільного мороку, який покриває шлях до свободи, до правди, до Бога). У першому варіанті драми, неприйнята і вигнана своїм народом Тірца втрачає віру у перспективу власних закликів, усвідомлює, що її голос – це голос волаючого в пустелі. Другий фінал, навіяний революційними настроями, більш розв'язував болочу на той час проблему – глашатай волі і народ.

Маса, виявляється, хоч і не дозріла до пронагованих пророком ідей, рано чи пізно мусить їх сприйняти – якщо не тепер, то в майбутньому. Це розуміє осяяна Божим перстом Тірца, що не зрікається ні своїх дітей, ні тих, хто, ще заблукалий, не дозрів до їх осягнення. Пророчиця говорить натовпу, який проганяє її геть:

Дух божий знайде сам мене в пустині,
а вам ще довгий шлях лежить до нього! [7, 182]

Отже, герой тут не протистоїть масі, а намагається наблизити її до себе, запалити своїми ідеями, забезпечити вірою у необхідності втілення їх у життя.

Відповідно до ідейно-естетичних засад неоромантичної драми, у творі "колізія герой – маса надзвичайно ускладнюється, і вищість героя сприймається не як даність чи випадок, гра долі, а як зумовленість його власними якостями лише тоді, коли цей герой здатен повести за собою, об'єднати пригноблених, переконати у своїй правоті, у своїй здатності відстоювати її інтереси, служити суспільному прогресові, коли він акумулює в собі історично прогресивні прагнення мас" [3, 42].

Правда пророчиці Тірци – це ідейні засади національного відродження, які несе своєму народові Леся Українка – провісниця, що зазірала в завтрашній день. Драма "На руїнах" спрямована, як і Франків "Мойсей", проти лжемесіанства і лжепророцтва, котрі, боячись сміливих поступів до прогресу, намагаються загальмувати колесо історії, сіють зневіру і відчай, граючи на болючих почуттях мас, які ще темні та незрячі, які ще не можуть подолати в собі раба. Активна пророчиця Тірца намагається покликати народ до дії, але, неприйнята ним, відступає в пустелю. Однак вогонь віри, запалений провісницею, яку прогнали в глуху ніч, має розгорітися у свій час, стати світлом на тернистому шляху до волі.

Література

1. Бабишкін О. Драматургія Лесі Українки. – К., 1963.
2. Бабишкін О. У мандрівку століть: Слово про Лесю Українку. – К., 1971.
3. Дем'янівська Л.С. Українська драматична поема. – К., 1984.
4. Журавська І. Леся Українка та зарубіжні літератури. – К., 1963.
5. Міщенко Л. Леся Українка. – К., 1986.
6. Ніковський А. Екзотичність сюжета і драматизм у творах Лесі Українки // Літературно-науковий вісник. – 1913. – Р.ХVI. – С. 66.
7. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. – К., 1977.

*Галина Насмінчук
м. Кам'янець-Подільський*

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОДІЙ БІБЛІЙНОГО ЧАСУ В РОМАНІ Р. ІВАНИЧУКА "ЄВАНГЕЛІЄ ВІД ТОМИ"

У складному процесі національної самоідентифікації українська література останнього десятиліття все активніше звертається до загальнокультурних канонів, зокрема євангельських сюжетів, які, як відомо, завжди були невід'ємним атрибутом усіх жанрів творчості. Роман Р.Іваничука "Євангеліє від Томи", який має безперечні зв'язки з класичними розробками світових тем і мотивів, засвідчує широкі мож-